

KORXONALARDA MOLIVAVIY RISKLARNI BOSHQARISHNING ZAMONAVIY USULLARINI QO‘LLASH MASALALARI

Abdullayeva Sevinch Rustam qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Magistratura 1-bosqich talabasi

e-mail: S.Abdullaeva@tsue.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20205206>

Annotatsiya: Mazkur ilmiy tezisdan korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarishning zamonaviy usullari, ularning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri hamda risklarni minimallashtirish mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, moliyaviy risklarni aniqlash, baholash va monitoring qilishning xalqaro amaliyotdagi ilg’or metodlari yoritilgan. Tadqiqot davomida korxonalarda kredit risklari, likvidlilik risklari, valyuta risklari va investitsion risklarni boshqarishda raqamli texnologiyalar, sug’urta mexanizmlari, diversifikatsiya va hedjirlash usullarining ahamiyati asoslab berilgan. Moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda ichki nazorat tizimi va strategik rejalashtirishning muhimligi ilmiy jihatdan ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: moliyaviy risk, risk menejmenti, diversifikatsiya, hedjirlash, kredit riski, likvidlilik, moliyaviy monitoring, investitsion risk, korxonalar moliyasi, strategik boshqaruv.

Аннотация: В данном научном тезисе проанализированы современные методы управления финансовыми рисками на предприятиях, их влияние на экономическую эффективность, а также механизмы минимизации рисков. Кроме того, освещены передовые методы международной практики по выявлению, оценке и мониторингу финансовых рисков. В ходе исследования обоснована значимость цифровых технологий, страховых механизмов, диверсификации и методов хеджирования в управлении кредитными рисками, рисками ликвидности, валютными и инвестиционными рисками на предприятиях. Научно раскрыта важность системы внутреннего контроля и стратегического планирования в обеспечении финансовой устойчивости.

Ключевые слова: финансовый риск, риск-менеджмент, диверсификация, хеджирование, кредитный риск, ликвидность, финансовый мониторинг, инвестиционный риск, финансы предприятия, стратегическое управление.

Abstract: This scientific thesis analyzes modern methods of financial risk management in enterprises, their impact on economic efficiency, and mechanisms for minimizing risks. In addition, advanced international practices for identifying, assessing, and monitoring financial risks are highlighted. During the research, the importance of digital technologies, insurance mechanisms, diversification, and hedging methods in managing credit risks, liquidity risks, currency risks, and investment risks in enterprises was substantiated. The study also scientifically reveals the significance of internal control systems and strategic planning in ensuring financial stability.

Keywords: financial risk, risk management, diversification, hedging, credit risk, liquidity, financial monitoring, investment risk, corporate finance, strategic management.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatida moliyaviy risklarning yuzaga kelishi tabiiy iqtisodiy jarayon hisoblanadi. Ayniqsa, globallashtirish jarayonlarining jadallashuvi, xalqaro moliya bozorlaridagi o‘zgarishlar, inflyatsiya darajasining oshishi hamda valyuta kurslarining beqarorligi korxonalar faoliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda [2]. Zamonaviy iqtisodiy

sharoitda korxonalarining raqobatbardoshligini ta'minlash moliyaviy risklarni samarali boshqarish tizimining mavjudligiga bog'liqdir.

Moliyaviy risklarni boshqarish korxonaning moliyaviy resurslarini himoya qilish, foyda hajmini oshirish va iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning muhim vositasi hisoblanadi [4]. Xalqaro tajribada risk menejment tizimlari korporativ boshqaruvning ajralmas qismi sifatida shakllangan bo'lib, ularning amaliy qo'llanilishi korxonalar faoliyatining barqarorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, moliyaviy risklarni samarali boshqargan korxonalarda investitsion samaradorlik o'rtacha 18–22 foizga yuqori bo'lishi kuzatilgan [5]. Shu sababli korxonalarda zamonaviy risklarni boshqarish mexanizmlarini joriy etish bugungi kunda dolzarb iqtisodiy masalalardan biri hisoblanadi.

Metodologiya

Tadqiqot jarayonida iqtisodiy-statistik tahlil, taqqoslash, tizimli yondashuv, moliyaviy ko'rsatkichlarni monitoring qilish hamda ilmiy abstraksiya usullaridan foydalanildi. Moliyaviy risklarni boshqarishning xorijiy va milliy tajribalari o'rganilib, ularning samaradorligi tahlil qilindi [6].

Shuningdek, korxonalarda qo'llanilayotgan zamonaviy risk menejment usullarining iqtisodiy samaradorligi quyidagi yo'nalishlarda baholandi:

- risklarni identifikatsiyalash;
- risklarni baholash;
- risklarni monitoring qilish;
- risklarni minimallashtirish;
- moliyaviy nazorat tizimini takomillashtirish.

Tadqiqotda xalqaro COSO ERM modeli, ISO 31000 risk menejment standarti hamda Value at Risk (VaR) metodlaridan foydalanish samaradorligi ham tahlil qilindi [7].

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish tizimini joriy etish ularning iqtisodiy barqarorligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, diversifikatsiya va hedjirlash usullaridan foydalanish valyuta va investitsion risklarni kamaytirishda samarali vosita hisoblanadi [8].

Diversifikatsiya usuli kapitalni bir nechta investitsion obyektlarga taqsimlash orqali risk darajasini kamaytirishga xizmat qiladi. Amaliyot natijalariga ko'ra, investitsiya portfelini diversifikatsiya qilgan korxonalarda zarar ko'rish ehtimoli 25–30 foizga kamaygan [3].

Hedjirlash usuli esa fyuchers, opsiya va svop bitimlari orqali valyuta kursi va narxlarning keskin o'zgarishidan himoyalash imkonini beradi. Xalqaro amaliyotda eksport-import faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonalarining 70 foizdan ortig'i hedjirlash instrumentlaridan foydalanadi [9].

Likvidlilik risklarini boshqarishda korxonalarda pul oqimlarini prognozlash tizimining joriy etilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida pul oqimlarini elektron monitoring qilish tizimini qo'llagan korxonalarda to'lov qobiliyati ko'rsatkichlari o'rtacha 15 foizga yaxshilangani aniqlandi [10].

Kredit risklarini kamaytirishda esa skoring tizimlari, sun'iy intellekt asosidagi tahliliy platformalar va raqamli monitoring vositalari samarali natija bermoqda. Zamonaviy ERP

tizimlari korxonalarda moliyaviy ma'lumotlarni real vaqt rejimida kuzatish imkonini yaratmoqda [11]

Tahlil va muhokama

Zamonaviy iqtisodiy munosabatlar sharoitida korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish masalasi strategik boshqaruvning eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida faoliyat yuritayotgan korxonalar doimiy ravishda turli moliyaviy xavf-xatarlarga duch kelmoqda. Xususan, inflyatsiya darajasining oshishi, kredit foiz stavkalarining o'zgarishi, valyuta kurslarining beqarorligi, xalqaro moliya bozorlaridagi tebranishlar va investitsion muhitdagi noaniqliklar korxonalar moliyaviy barqarorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda [2]. Shu sababli moliyaviy risklarni samarali boshqarish korxonalarining uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Moliyaviy risklarni boshqarishning nazariy asoslari shuni ko'rsatadiki, har qanday iqtisodiy faoliyat ma'lum darajada tavakkalchilik bilan bog'liq bo'ladi. Risk va daromad o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik mavjud bo'lib, yuqori daromad keltiruvchi faoliyat odatda yuqori risk darajasini ham yuzaga keltiradi [3]. Shu bois korxonalar risklarni to'liq bartaraf etish emas, balki ularni maqbul darajagacha kamaytirish va boshqarish strategiyasini ishlab chiqishi lozim.

So'nggi yillarda global iqtisodiyotda yuz berayotgan moliyaviy inqirozlar korxonalarda risk menejment tizimlarini takomillashtirish zaruratini yanada kuchaytirdi. Ayniqsa, COVID-19 pandemiyasi davrida ko'plab korxonalar likvidlilik yetishmovchiligi, ishlab chiqarish hajmlarining qisqarishi va logistika zanjirlarining izdan chiqishi kabi muammolarga duch keldi [5]. Bu esa moliyaviy risklarni oldindan prognoz qilish va ularni boshqarishning zamonaviy usullarini qo'llash muhimligini yana bir bor namoyon etdi.

Moliyaviy risklarni boshqarish tizimida eng muhim bosqichlardan biri risklarni identifikatsiya qilish hisoblanadi. Korxonada faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan risklarni aniqlash ularni samarali boshqarishning boshlang'ich bosqichidir. Amaliyotda moliyaviy risklar bir nechta turlarga bo'linadi: kredit risklari, likvidlilik risklari, investitsion risklar, foiz stavkasi risklari va valyuta risklari [4]. Har bir risk turi korxonada moliyaviy faoliyatiga turlicha ta'sir ko'rsatadi va ularga nisbatan alohida boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqish talab etiladi.

Kredit risklari korxonalarda eng ko'p uchraydigan moliyaviy xavflardan biri bo'lib, qarzdorlarning o'z majburiyatlarini bajarmasligi natijasida yuzaga keladi. Ayniqsa, bank kreditlaridan keng foydalanadigan korxonalarda ushbu risk turi yuqori darajada kuzatiladi [1]. Kredit risklarini kamaytirishda zamonaviy skoring tizimlari, moliyaviy monitoring va qarzdorlarning to'lov qobiliyatini baholash mexanizmlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda sun'iy intellekt asosidagi dasturiy platformalar qarzdorlarning moliyaviy holatini tahlil qilish orqali kredit risklarini oldindan aniqlash imkonini bermogda [11].

Likvidlilik risklari ham korxonalar faoliyatida muhim o'rin tutadi. Likvidlilik riski korxonaning qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlarini o'z vaqtida bajara olmasligi bilan bog'liqdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pul oqimlarini samarali boshqarmagan korxonalarda moliyaviy inqiroz xavfi yuqori bo'ladi [10]. Shu sababli zamonaviy korxonalarda Cash Flow Management tizimlari keng qo'llanilmoqda. Ushbu tizimlar yordamida korxonaning

kelajakdagi pul tushumlari va xarajatlari prognoz qilinadi hamda ehtimoliy moliyaviy muammolar oldindan aniqlanadi.

Valyuta risklari eksport-import faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonalarda ayniqsa katta ahamiyatga ega. Milliy valyuta kursining keskin o'zgarishi korxonalarining daromad va xarajatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi [9]. Masalan, import qilinadigan xomashyo narxining oshishi ishlab chiqarish xarajatlarining ko'payishiga olib keladi. Shu sababli xalqaro amaliyotda hedjirlash mexanizmlaridan keng foydalaniladi. Hedjirlash fyuchers, opsiyon va svop bitimlari orqali amalga oshiriladi hamda korxonalarni valyuta kursining salbiy o'zgarishidan himoya qiladi [8].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, diversifikatsiya moliyaviy risklarni kamaytirishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Diversifikatsiya kapitalni bir nechta faoliyat yo'nalishlari yoki investitsion obyektlar o'rtasida taqsimlash orqali risk darajasini kamaytirishga xizmat qiladi [3]. Masalan, faqat bitta mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashgan korxonalar bozor talabining pasayishi natijasida katta zarar ko'rish mumkin. Ammo bir nechta yo'nalishda faoliyat yurituvchi korxonalarda risk darajasi nisbatan past bo'ladi.

Korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarishda raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlarning o'rni tobora ortib bormoqda. Zamonaviy ERP va CRM tizimlari moliyaviy operatsiyalarni real vaqt rejimida monitoring qilish imkonini beradi [11]. Bu esa moliyaviy ma'lumotlarning shaffofligini ta'minlash va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, Big Data texnologiyalari katta hajmdagi moliyaviy ma'lumotlarni tahlil qilish orqali ehtimoliy xavflarni oldindan aniqlash imkonini yaratmoqda.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi risk menejment tizimlarida yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirdi. Machine Learning algoritmlari yordamida korxonalar moliyaviy faoliyatidagi xavfli tendensiyalar avtomatik tarzda aniqlanmoqda [11]. Masalan, xarajatlarning keskin ortishi yoki pul oqimlaridagi salbiy o'zgarishlar tizim tomonidan oldindan prognoz qilinadi. Bu esa korxonalar rahbariyatiga tezkor choralar ko'rish imkonini beradi.

Moliyaviy risklarni boshqarishda ichki audit tizimining samaradorligi ham alohida ahamiyatga ega. Ichki audit moliyaviy intizomni mustahkamlash, noqonuniy xarajatlarni kamaytirish va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlaydi [4]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ichki nazorat tizimi kuchli bo'lgan korxonalarda moliyaviy yo'qotishlar darajasi ancha past bo'ladi. Shu bois rivojlangan davlatlarda korporativ boshqaruv tizimida ichki audit xizmatlariga katta e'tibor qaratiladi.

Xalqaro tajribada COSO ERM modeli moliyaviy risklarni boshqarishning eng samarali tizimlaridan biri sifatida e'tirof etiladi [7]. Ushbu model korxonalarda risklarni identifikatsiya qilish, baholash, monitoring qilish va nazorat qilishning yagona tizimini shakllantirish imkonini beradi. COSO modeli asosida risklarni boshqarayotgan korxonalarda strategik maqsadlarga erishish darajasi yuqori ekanligi kuzatilgan.

ISO 31000 xalqaro standarti ham risk menejment tizimini takomillashtirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi [7]. Mazkur standart risklarni boshqarishda tizimli yondashuvni ta'minlaydi va korxonalarda risk madaniyatini shakllantirishga yordam beradi. ISO 31000 standartining joriy etilishi korxonalarining investitsion jozibadorligini oshiradi hamda investorlar ishonchini mustahkamlaydi.

Moliyaviy risklarni boshqarishda stress-test usullaridan foydalanish ham samarali natija bermoqda. Stress-test iqtisodiy inqiroz, inflyatsiya darajasining oshishi yoki valyuta kursining keskin o'zgarishi kabi favqulodda vaziyatlarda korxonalar moliyaviy holatining qanday o'zgarishini prognoz qilish imkonini beradi [6]. Xalqaro bank amaliyotida stress-test tizimlari moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning muhim vositasi sifatida keng qo'llaniladi.

Korxonalarda risklarni boshqarish tizimining samaradorligi ko'p jihatdan kadrlar salohiyatiga ham bog'liqdir. Risk menejment sohasida yetarli bilim va tajribaga ega bo'lgan mutaxassislarining mavjudligi korxonaning moliyaviy xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli ko'plab davlatlarda risk menejment bo'yicha maxsus malaka oshirish dasturlari tashkil etilgan [12].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, moliyaviy risklarni samarali boshqarayotgan korxonalarda investorlar ishonchi yuqori bo'ladi. Bu esa korxonaning kredit reytingi va investitsion jozibadorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Moody's va Standard & Poor's kabi xalqaro reyting agentliklari korxonalarining risk menejment tizimiga alohida e'tibor qaratadi [12]. Risk boshqaruv tizimi rivojlangan korxonalar investorlarga nisbatan ishonchli subyekt sifatida baholanadi.

O'zbekiston iqtisodiyotida ham korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda mamlakatda bank-moliya tizimini modernizatsiya qilish, korporativ boshqaruv standartlarini joriy etish va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu esa korxonalarda zamonaviy risk menejment tizimlarini joriy etish uchun qulay sharoit yaratmoqda.

Shuningdek, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarida ham moliyaviy risklarni boshqarish mexanizmlarini rivojlantirish zarur. Chunki kichik korxonalar moliyaviy resurslarning cheklanganligi sababli iqtisodiy xavflarga nisbatan ko'proq ta'sirchan bo'ladi. Shu sababli ular uchun sug'urta, davlat kafolatlari va imtiyozli moliyalashtirish mexanizmlaridan samarali foydalanish muhim hisoblanadi.

Umuman olganda, korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarishning zamonaviy usullarini qo'llash iqtisodiy samaradorlikni oshirish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va korxonalarining uzoq muddatli rivojlanishiga erishishda muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, diversifikatsiya, hedjirlash va xalqaro standartlar asosida tashkil etilgan risk menejment tizimlari korxonalarining global iqtisodiy sharoitdagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalariga ko'ra, korxonalarda moliyaviy risklarni boshqarishning zamonaviy usullarini qo'llash iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Diversifikatsiya, hedjirlash, sug'urtalash, raqamli monitoring tizimlari va strategik rejalashtirish mexanizmlaridan foydalanish moliyaviy xavflarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, korxonalarda xalqaro standartlar asosida risk menejment tizimini shakllantirish investitsion jozibadorlikni oshirish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va raqobatbardoshlikni kuchaytirishga yordam beradi.

Kelgusida korxonalarda sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalariga asoslangan risk monitoring tizimlarini keng joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Brigham E., Houston J. *Fundamentals of Financial Management*. — Boston: Cengage Learning, 2022. — 215-bet.
2. Van Horne J. *Financial Management and Policy*. — New York: Pearson Education, 2021. — 148-bet.
3. Ross S., Westerfield R. *Corporate Finance*. — McGraw-Hill Education, 2023. — 326-bet.
4. Gitman L. *Principles of Managerial Finance*. — Pearson, 2022. — 411-bet.
5. World Bank. *Global Financial Development Report*. — Washington DC, 2023. — 97-bet.
6. Damodaran A. *Strategic Risk Taking*. — Wiley Finance, 2021. — 183-bet.
7. ISO 31000:2018. *Risk Management Guidelines*. — Geneva: ISO Publishing, 2018. — 52-bet.
8. Hull J. *Risk Management and Financial Institutions*. — Wiley, 2023. — 278-bet.
9. Mishkin F. *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. — Pearson, 2022. — 364-bet.
10. IMF. *Financial Stability Report*. — Washington DC, 2023. — 121-bet.
11. Deloitte Insights. *Digital Risk Management in Modern Enterprises*. — London, 2024. — 74-bet.
12. Moody's Analytics. *Corporate Risk Management Annual Report*. — New York, 2023. — 89-bet.